

ДОКТРИНА «ВОЙОВНИЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ»: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

THE DOCTRINE OF “MILITANT DEMOCRACY”: FOREIGN EXPERIENCE AND NATIONAL PRACTICE

Калмиків М.Р., студент V курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Матвейчук О.О., студентка V курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Сліпачик А.І., студентка V курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Наукова стаття присвячена розгляду та аналізу важливої в умовах сьогодення доктрини «войовничої демократії» або ж «демократії, здатної себе захистити». Розглянуто історичний аспект становлення цієї доктрини через призму наукових статей зарубіжних вчених та проаналізовано зміст різних наукових підходів до визначення останньої, а також практичне застосування доктрини в рішеннях іноземних та національних судів.

Досліджено, що вперше в історії доктрину «войовничої демократії», яку ще інакше називають «боездатної демократії», «демократії, здатної захистити себе» здійснив Карл Левенштайн у двох статтях, що були надруковані в 1937 році. Проаналізовано перший практичний досвід застосування цієї доктрини в рішенні Європейського суду з прав людини (далі-ЄСПЛ) у справі “VOGT v. GERMANY”. Крім того, в статті розглянуті поширені визначення цієї доктрини на науковому рівні. До того ж, в публікації розглянуто втілення доктрини «войовничої демократії» в рішеннях національних судів. Зокрема, з’ясовано, що першим рішенням в українському праві, в якому було підтверджено прихильність України до доктрини «войовничої демократії» є рішення Конституційного Суду України (далі-КСУ) від 16 липня 2019 року № 9-р/2019. Було звернено увагу на окрему думку судді Колісника В. П. стосовно даного рішення, який вважає, що КСУ варто було більш широко, розлого та детально подати історичний контекст становлення доктрини.

Також у статті було окремо досліджено практичне втілення окремих складових елементів доктрини «войовничої демократії», а саме: конституційного обмеження свободи вираження поглядів. Важливим, у цьому аспекті виявився зв’язок тлумачення КСУ (у рішенні від 16 липня 2019 року № 9-р/2019) положення між використанням комуністичної символіки та посяганням на територіальну цілісність України, що пояснюється окупацією частини територій російською федерацією, а також пануванням комунізму і нацизму. Це стало підставою для відхилення аналогій з рішенням ЄСПЛ у справі «Вайнай проти Угорщини», оскільки ситуація в Україні є унікальною.

Приділено увагу і застосуванню цієї доктрини в окремих рішеннях ЄСПЛ, які здійснюють доволі широке тлумачення останньої на відмін від національного суду.

Ключові слова: войовнича демократія, демократія, здатна себе захистити, рішення ЄСПЛ, рішення КСУ, обмеження прав людини і громадянина.

The article is devoted to the consideration and analysis of the doctrine of “militant democracy” or “democracy capable of defending itself”, which is important in today’s context. The author examines the historical aspect of the formation of this doctrine through the prism of scientific articles by foreign scholars and analyses the content of various scientific approaches to the definition of the latter, as well as the practical application of the doctrine in the decisions of foreign and national courts.

The author proves that for the first time in history, the doctrine of “militant democracy”, which is also known as “combat-ready democracy”, “democracy capable of defending itself” was developed by Karl Löwenstein in two articles published in 1937. The author analyses the first practical experience of applying this doctrine in the judgment of the European Court of Human Rights in the case of “VOGT v. GERMANY”. In addition, the article examines the common definitions of this doctrine at the scientific level. In addition, the publication examines the implementation of the “militant democracy” doctrine in the decisions of national courts. In particular, the author finds that the first decision in Ukrainian law to confirm Ukraine’s commitment to the doctrine “militant democracy” is the decision of the Constitutional Court of Ukraine № 9-p/2019 dated 16 July 2019. Attention is drawn to the dissenting opinion of Judge Kolisnyk V. P. regarding this decision, who believes that the CCU should have provided a broader, more detailed and detailed historical context for the formation of the doctrine.

The article also separately examines the practical implementation of certain constituent elements of the “militant democracy” doctrine, namely, the constitutional restriction of freedom of expression. Important in this aspect was the connection between the CCU’s interpretation (in its decision of 16 July 2019 No. 9-r/2019) between the use of communist symbols and an encroachment on the territorial integrity of Ukraine, which is explained by the occupation of part of the territory by the Russian Federation, as well as the dominance of communism and nazism. This was the basis for rejecting analogies with the ECHR judgment in *Vajnai v. Hungary*, as the situation in Ukraine is unique.

Attention is also paid to the application of this doctrine in certain ECHR judgments, which provide a rather broad interpretation of the latter in contrast to the national court.

Key words: militant democracy, democracy is capable of defending itself, ECHR decisions, CCU decisions, restriction of human and civil rights.

Постановка проблеми. З кожним днем ми все частіше у рішеннях судів починаємо зустрічатись з доктриною «боездатної демократії», «войовничої демократії» або «демократії, здатної захистити себе». Тому на сьогоднішній день, набуває значущості визначення і дослідження зародження цієї доктрини в аспекті аналізу рішень національних судів, а також ЄСПЛ. В цьому випадку доцільно звернути увагу на підхід тлумачення цієї доктрини національною та міжнародною практикою.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження доктрини «войовничої демократії» в своїх дослідженнях про-

дили зокрема такі учені, як: Барабаш Ю.Г., Берченко Г.В., Бориславська О.М., Гришук О.В., Рябенко С., Когут А. та інші.

Метою цієї статті є розкриття доктрини «войовничої демократії» через історичну призму та її сучасне застосування в рішеннях національних судів і в практиці ЄСПЛ, у тому числі в плані дослідження окремого елементу доктрини: конституційного обмеження свободи вираження поглядів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше в історії конституціоналізму доктринальне оформлення

концепції «боєздатної демократії», «войовничої демократії» або «демократії, здатної захистити себе» здійснив Карл Левенштайн у двох статтях, що були надруковані в 1937 році в *American Political Science Review*. Формулювання ідеї «демократії, здатної захистити себе» принесло Карлу Левенштайну світову популярність. Німецький правознавець і політолог справедливо зауважував: «Можливо, найгострішою проблемою демократичних держав, які все ще відстоюють фундаментальні права, є обмеження свободи громадської думки, слова і преси з метою протидії незаконному використанню їх революційною і підривною пропагандою, коли атака відбувається під виглядом законної політичної критики існуючих інститутів. Водночас демократії, які стали фашистськими, тяжко зрішили своєю поблажливістю або занадто легалістичними концепціями свободи громадської думки. Всі подібні обмеження свободи слова і свободи преси були зустрінуті фашистами з обуренням, що демократична держава порушує саму суть своїх принципів свободи. Але в результаті ці заходи виявилися ефективними у стримуванні публічної пропаганди підривних рухів і підтримці престижу демократичних інститутів» [1, с. 95]. Разом із тим, Карл Левенштайн не надав нормативне обґрунтування сформованої концепції, що у свою чергу відкрило площину для подальшого дослідження цієї теми.

Згодом дану концепцію розвинув голландський теоретик у галузі конституційного права Джордж ван ден Берг. Він спробував відповісти на засадниче питання, яке нормативно закріпило б концепцію войовничої демократії: «чи є партії, які мають на меті знищити демократію, виключно правовими засобами [через отримання влади на виборах та подальшої зміни Конституції...], такими, що не мають повного права брати участь у демократичному процесі доти, доки ми вважаємо себе демократичною державою». Відповідаючи на це питання, ван ден Берг сформулював нормативне обґрунтування у такий спосіб: «...сутність демократії полягає не тільки в її нейтральному ставленні (прим. до усіх політичних течій), а й у здатності до саморегулювання. З огляду на це ми можемо стверджувати, що всі переконання у справжній демократії заслуговують на однакове ставлення, окрім одного переконання, яке полягає в тому, що демократія має зникнути [2, с. 50]. Розвиваючи цю думку та враховуючи трагічний досвід Веймарської республіки, коли фактично антидемократичні сили (нацистська тоталітарна партія) прийшли до влади цілком демократичним шляхом внаслідок проведення виборів, можемо стверджувати, що концепція «войовничої демократії» пропонує не толерувати партії, що просувають антидемократичні цілі.

Проаналізувавши доктринальні підходи, у яких вперше сформульовано доктрину «войовничої демократії», видається доцільним звернутись до її практичного втілення та активного використання у національній судовій практиці ФРН. Так, Конституційний суд ФРН у рішенні про заборону Соціалістичної партії 1952 р. дав визначення терміна «вільний демократичний лад», що стало по суті «народженням» войовничої демократії в конституційно-правовій площині. Таким чином, конституційним судом були сформульовані засади войовничої демократії, без прямого посилання на саму доктрину. А ось у справі про заборону Комуністичної партії Німеччини у 1956 р., розвиваючи попереднє рішення, Федеральний конституційний суд прямо послався на доктрину войовничої демократії. Суду довелося наводити на більш ніж 300 сторінках свої аргументи, проаналізувавши при цьому ідеологію Марксизму-Ленінізму, історію комунізму в Німеччині, програмні документи Комуністичної партії, структуру партії, принципи керівництва та партійну літературу. Це стало найбільшим за обсягом в історії німецького конституційного судочинства рішенням [3, с. 56–57].

Якщо брати до уваги формулювання концепції «демократії, здатної захистити себе» на рівні ЄСПЛ, то вперше

це відбулось у справі “VOGT v. GERMANY” (1995), у якій було прямо зафіксовано термін «*democracy capable of defending itself*». У вищенаведеній справі заявниця була викладачкою в середній школі та була членом комуністичної партії. Після проходження всіх необхідних іспитів заявниці було надано пожиттєвий статус державного службовця. Заявниця викладала німецьку та французьку мови, регулярні оцінювання засвідчували її професійність, авторитет серед учнів та їхніх батьків, а також колег. Однак, заявницю було притягнуто до дисциплінарної відповідальності та звільнено із посади викладача школи у зв'язку з тим, що вона залишалася членом політичної партії, мета якої суперечила конституційним принципам демократичної держави, та брала активну участь в її діяльності. Така поведінка заявниці суперечила принципу лояльності державного службовця, тому, на думку національних органів, заявниця має бути звільнена.

Хоча ЄСПЛ у справі “VOGT v. GERMANY” не може не дійти висновку, що звільнення заявниці переслідувало законну мету в розумінні пункту 2 статті 10 (§ 51), однак заслуговує на увагу той факт, що «ЄСПЛ виходить з того, що демократична держава має право вимагати від державних службовців лояльності до конституційних принципів, на яких вона заснована. У зв'язку з цим ЄСПЛ бере до уваги досвід Німеччини за часів Веймарської республіки та протягом гіркого періоду, що настав після падіння цього режиму аж до прийняття Основного закону в 1949 році. *Німеччина прагнула уникнути повторення цього досвіду, засновуючи свою нову державу на ідеї, що вона має бути «демократією, здатною до самозахисту».* Ці обставини, зрозуміло, надавали додаткової ваги цьому основоположному поняттю і відповідному обов'язку політичної лояльності, покладеному на державних службовців. Незважаючи на це, абсолютний характер цього обов'язку, як його тлумачать німецькі суди, вражає. Цей обов'язок однаковою мірою покладається на кожного державного службовця, незалежно від його чи її посади та рангу. Це означає, що кожен державний службовець, незалежно від його власної думки з цього питання, повинен однозначно відмовитися від усіх груп і рухів, які компетентні органи вважають ворожими до Конституції. Вона не допускає відмінностей між службою і приватним життям; обов'язок є обов'язковим завжди і в будь-якому контексті. Іншим важливим моментом є те, що на даний момент такий суворий обов'язок лояльності не був запроваджений у жодній іншій державі-члені Ради Європи, тоді як навіть у Німеччині цей обов'язок не тлумачився і не виконувався однаково по всій країні ... (§ 59). З огляду на вищенаведене, в результаті розгляду цієї справи судьями ЄСПЛ 10 голосами проти 9 констатовано порушення ст. 10 та 11 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) щодо свободи вираження поглядів і свободи зібрань та об'єднання [4].

Провівши дослідження зародження концепції «войовничої демократії» на прикладі ФРН та враховуючи події Другої світової війни, рішення Нюрнберзького процесу можемо констатувати, що чим складнішою виявилася «тоталітарна» сторінка в історії нації, тим радикальнішою стала реакція владних структур на прояви нацистської ідеології з метою недопущення в майбутньому випадків подібного тоталітаризму, що є несумісним з демократичним, мирним співіснуванням держав у сучасному правопорядку.

Так, абсолютна більшість європейських країн, кожна з яких в більшій чи меншій мірі перебувала під диктатурою тоталітарного режиму, на майбутнє намагаються не допустити повторення аналогічних подій шляхом встановлення заборони на створення інституцій діяльності яких суперечить ідеології демократичного розвитку.

Як зазначається у юридичній літературі, мир – це ідеальні умови для демократії, проте невдовзі після кон-

струювання міжнародної системи безпеки і миру у повенному світі з'явилися нові, пов'язані із загрозами національній безпеці, виклики, які засвідчили, що демократія повинна вміти себе захистити. Даний підхід знайшов своє втілення у ст. 15 ЄКПЛ, якою передбачено можливість відступу держави від її зобов'язань за ЄКПЛ, виключно в тих межах яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації [5].

З цього приводу, О. Бориславська зазначає: «Войовнича демократія дозволяє обмежувати свободу слова, політичну участь і політичний плюралізм, не змінюючи ключових цінностей, що покладені в основу конституції. При цьому, обмеження основоположних прав розглядаються як обґрунтований та необхідний захід, спрямований на захист демократичної системи» [6, с. 9–10].

Науковою спільною представлено різні за своїм текстуальним закріпленням, однак схожі за змістовним визначенням поняття «войовничої демократії».

Так, Ю. Барабаш та Г. Берченко надають наступне визначення: «Войовнича демократія визначається як правове обмеження демократичних свобод з метою ізоляції демократичних режимів від загрози повалення законними засобами» [3, с. 55].

На думку, О. Гришук: «У сучасному розумінні концепція “войовничої демократії” спрямована на боротьбу із радикальними політичними партіями, проти зловживань демократією та як превентивний засіб проти тероризму» [7, с. 98].

У літературі також зазначається: «*Militant Democracy* це демократія, озброєна конституційно-правовими механізмами, здатними ефективно запобігти зловживанню демократичними інститутами з боку політичних рухів і партій тоталітарного й авторитарного спрямування, інструментами, спроможними попередити знищення самої демократії зовні демократичними методами – виборами й референдумами, поєднуваними з технологіями маніпулювання масовою свідомістю» [1, с. 77].

Вважаємо також, що важливим аспектом нашого дослідження є проведення аналізу рішення КСУ, в якому вперше втілено доктрину «войовничої демократії» у конституційній практиці, зокрема це рішення від 16 липня 2019 року № 9-р/2019.

Так, 9 квітня 2015 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» № 317-VIII [8]. Метою прийняття Закону було «недопущення повторення злочинів комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками у майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості, усунення загрози незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України».

Надалі рішенням КСУ у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону № 317-VIII від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 [9] його було визнано конституційним. КСУ наголосив, що «право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань не є абсолютним (*курсив-наш*), а його здійснення може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам та в інших випадках, передбачених частиною третьою статті 34 Конституції України».

З'ясовуючи легітимність мети Закону № 317-VIII, КСУ у своєму рішенні зосередився на головних рисах іде-

ологічної основи комуністичного тоталітарного режиму і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму та звернув увагу на основні результати їх державної політики як закономірні підсумки втілення відповідних ідеологічних постулатів у цілеспрямовану державну репресивну практику.

Прогресивною стала згадка концепції «демократії, здатної себе захистити» (п. 11 мотивувальної частини рішення № 9-р/2019 від 16 липня 2019 року), в якій недвозначно вгадується концепція «войовничої демократії». Це перше рішення в українському праві, в якому підтверджено прихильність України до концепції войовничої демократії, до цього моменту така думка носила характер виключно теоретичного підходу, який міг бути дискусійним [10, с. 300].

Тому з огляду на історію становлення української незалежної держави, історичний контекст та загрози, що постали перед нею у зв'язку з тимчасовою окупацією частини її території, КСУ зробив висновок, що «Україна має право обстоювати конституційні принципи, у тому числі й шляхом заборони пропаганди тоталітарних режимів та використання їхньої символіки» (*курсив-наш*).

Як зазначають Ю. Барабаш та Г. Берченко, КСУ у рішенні від 16 липня 2019 р. № 9-р/2019 скорегував аксіологічний вектор конституційного ладу на користь войовничої демократії (взяти для порівняння його ж рішення від 27 грудня 2001 р. № 20-рп/2001, справа про укази Президії Верховної Ради України щодо Компартії України, зареєстрованої 22 липня 1991 р.) [3, с. 72–73], з чим не можна не погодитись.

Уваги, на нашу думку, також заслуговує Окрема думка судді КСУ Колісника В.П. [11] стосовно даного рішення.

Загалом суддя підтримав резолютивну частину рішення № 9-р/2019 від 16 липня 2019 року та повністю погодився із наведеною мотивацією. Проте, Колісник В.П. вважає за потрібне «акцентувати увагу на таких аспектах, фактах і аргументах, які є вкрай важливими для з'ясування особливостей функціонування обох зазначених режимів та безпеки і загроз, зумовлених їх звеличенням та виправданням організованих ними репресій, а також спробами відновити їх традиції та досвід, їх засоби та методи наведення «порядку» й досягнення «дисципліни». У рішенні варто було б більш широко, розлого та детально, з посиланнями на відповідні джерела подати історичний контекст з огляду на те, що численні факти щодо жахливих наслідків діяльності обох цих тоталітарних режимів тривалий час цілеспрямовано приховувалися або перекручувалися чи перебували поза увагою широкого загалу».

Суддя також зауважує на тому, що «чимало громадян мають спрощене, поверхове, схематичне та фрагментарне уявлення про історію ХХ століття, обумовлене різними чинниками, зокрема художніми фільмами та літературними творами, автори яких зазвичай широко використовували художній вимисел, творчу обробку сюжетів, власну інтерпретацію й зовсім не зобов'язані піклуватися про достовірність відтворення історичних подій. Саме тому у рішенні варто було б подати приклади, які переконливо відображають сутність та характерні ознаки державної політики обох тоталітарних режимів з посиланням на документи, матеріали та інші джерела». Як приклад В.П. Колісник навіть підхід, який використав у 1946 році Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі.

Детально проаналізувавши історію становлення доктрини «войовничої демократії» на теоретичному рівні та її використання у міжнародній та національній судовій практиці, на нашу думку, доцільно зосередити увагу на практичному втіленні її окремого складового елементу на національній площині, а саме: конституційного обмеження свободи вираження поглядів на прикладі розглянутого нами вище рішення.

Так, Суд у рішенні від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 [9], опираючись на європейську практику, зокрема рішення ЄСПЛ у справі “VOGT v. GERMANY”, підтвердив прихильність України до захисту демократичних цінностей від антиконституційних ідеологій.

КСУ вказав, що норми закону № 317-VIII [8] базуються на принципах войовничої демократії, яка передбачає усунення з політичної арени партій та ідеологій, що загрожують конституційному ладу. Пропаганда комуністичних та нацистських символів, згідно з рішенням, несумісна з принципами демократичної держави та є антиконституційною.

Втім, у рішенні є ряд недоліків: КСУ не проаналізував пропорційність та необхідність заборони діяльності партій, що поширюють комуністичну ідеологію, для демократичного суспільства. Суд також не вказав чітких критеріїв для визначення, які саме цінності є захищеними та не підлягають сумніву, що створює певні прогалини для формування та розвитку подальшої правової практики.

Крім того, важливим моментом є зв'язок тлумачення КСУ положення між використанням комуністичної символіки та посяганням на територіальну цілісність України, що пояснюється окупацією частини територій російською федерацією, а також пануванням комунізму і нацизму. Це стало підставою для відхилення аналогій з рішенням ЄСПЛ у справі «Вайнай проти Угорщини», оскільки ситуація в Україні є унікальною.

Водночас, попри неодноразове підкреслення легітимності закону, КСУ приділив недостатньо уваги оцінці його законності з точки зору ЄСПЛ та Венеційської комісії, зокрема питанням якості закону та правової визначеності, а також необхідності такого закону в демократичному суспільстві й принципу пропорційності. На ці недоліки частково вказує суддя Н.К. Шаптала у своїй окремій думці [10, с. 302].

Зокрема, вона зазначає, що більшість висновків Конституційного Суду України у цій справі мають переважно оцінювальний і політичний характер, спираються на історичний контекст, а не на юридичний аналіз, і не враховують пропорційності та справедливості заходів для досягнення мети Закону. Такий підхід надав політичним та історичним твердженням статус юридичних позицій, що не відповідає завданням Конституційного Суду України [12].

Позиція ЄСПЛ з цього питання зовсім протилежна в порівнянні з рішенням Конституційного суду України. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Вайнай проти Угорщини» [13] та у справі «Фратаноло проти Угорщини» [14], ЄСПЛ розглядав ситуації, коли заявники були притягнуті до відповідальності за угорським законодавством за публічне використання символу червоної зірки.

ЄСПЛ у своєму рішенні дійшов висновку, що червона зірка «не може уособлювати виключно комуністичний тоталітарний режим, як це стверджував Уряд». Було зазначено, що цей символ може мати різні значення, і у випадку з Вайнаєм його використання відбувалося в межах мирної демонстрації, організованої лідером офіційно зареєстрованої політичної партії, без жодних тоталітарних намірів. ЄСПЛ також підкреслив, що Уряд не зміг довести, що носіння червоної зірки автоматично ототожнюється з тоталітарними ідеями, особливо враховуючи, що це відбулося під час законного та мирного заходу. Щодо запобігання заворушенням, ЄСПЛ зазначив, що Уряд не надав жодного прикладу, який би підтверджував реальну або гіпотетичну загрозу порушення правопорядку через публічний показ цього символу в Угорщині.

Таким чином, у цих конкретних випадках ЄСПЛ постановив, що дії угорської влади щодо притягнення Вайнай і Фратаноло до відповідальності порушували їхнє право на свободу вираження, гарантоване статтею 10 ЄКПЛ. При цьому питання інших комуністичних символів, публічне використання яких заборонено законодавством інших європейських країн, Суд не розглядав і жодної оцінки їм не надавав [15, с. 46].

Висновки. Становлення доктрини «войовничої демократії» набуло особливого значення у державах, які перегорнули «тоталітарну» сторінку у своїй історії з метою недопущення в майбутньому випадків диктатури націонал-соціалістичних, фашистських, соціалістичних чи комуністичних радикальних партій. Доктрина «войовничої демократії», яка вперше була введена в науковий обіг німецьким правознавцем і політологом Карлом Левенштайн знайшла практичне втілення у багатьох конституціях, виступаючи ефективним інструментом захисту демократичного правопорядку. Адже її сутність полягає в обмеженні прав і свобод людини та громадянина з метою захисту та збереження самої демократії, з огляду на це досліджувану доктрину синонімічно ще називають «демократія, що здатна себе захистити». Разом із тим проаналізувавши справу «Вайнай проти Угорщини» та рішення КСУ від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 можна побачити, що підходи тлумачення ст. 10 ЄКПЛ (право на свободу вираження поглядів) відрізняються. Дане положення пояснюється історичним шляхом кожної європейської держави, яка в більшій чи меншій мірі опинилася під диктатурою тоталітарного режиму, що позначилося на легітимності обмеженні прав з метою недопущення повторення гіркого історичного досвіду. Водночас важливим у даному аспекті є розуміння недопущення можливості зловживання елементами «войовничої демократії» всупереч цілям її захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левенштайн К. Войовнича демократія та фундаментальні права. *Український часопис конституційного права*. 2024. № 2(31). С. 76–99.
2. Бернацький Б.В. Формування української моделі заборони політичних партій у світлі міжнародних стандартів і практик : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ. 2019. 210 с.
3. Барабаш Ю., Берченко Г. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (На досвіді державного будівництва під час російської агресії). *Право України*. 2023. № 1. С. 54–75.
4. VOGT v. GERMANY, 26 September 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58012%22%7D> (дата звернення: 16.11.2024)
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.11.2024)
6. Бориславська О. Демократія в умовах війни та загроз національній безпеці. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 2(3). 9–10.
7. Гришук О. В. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 6. С. 96–106.
8. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квітня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 16.11.2024)
9. Рішення КСУ № 9-р/2019 від 16 липня 2019 року у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text> (дата звернення: 16.11.2024).

10. Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці: підручник / Т. М. Слінько та ін. Харків: Право. 2023. 368 с.

11. Окрема думка судді Конституційного Суду України Колісника В.П. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd09d710-19#n2> (дата звернення: 16.11.2024).

12. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шаптали Н.К. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc09d710-19#n2> (дата звернення: 16.11.2024).

13. VAJNAI v. HUNGARY, 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%5B%22001-87404%22%5D> (дата звернення: 16.11.2024)

14. FRATANOLÓ v. HUNGARY, 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%5B%22001-107307%22%5D> (дата звернення: 16.11.2024).

15. Рябенко С., Когут А. Європейські законодавчі практики декомунізації: висновки для України. Аналітичний звіт / Центр досліджень визвольного руху. Львів: «Часопис», 2017. 52 с.